

удк 330.101

М. І. Зверяков, чл.-кор. НАН України

Одеський національний економічний університет

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

Проаналізовано теоретико-методологічні підходи до визначення природи евристичного потенціалу політичної економії. Розглянуто причини й особливості його формування і використання в ринковій економіці. Показано умови, за яких політична економія перетворюється на метод практичної дії.

Модернізація вітчизняної економіки є загальнонаціональним завданням. Його розв'язання можливе лише на основі досягнень науки, оскільки наука й освіта є елементами національної інноваційної системи. Проте сама наука, як природнича так і соціальна, набуває специфічно-історичних форм розвитку, які належить зрозуміти й ураховувати за використання евристичного потенціалу політичної економії.

Наука в умовах ринкової економіки

Бурхливий розвиток ринкових форм господарювання за капіталізму надає науці, насамперед, тій, що вивчає природу, можливість самостійного розвитку. Форми науки у вигляді релігійної схоластики, що існували за феодалізмом, були не придатні для побудови індустріальної основи капіталізму. Для цього необхідні раціональні методи наукового пізнання. "Буржуазії, – писав Ф.Енгельс, – для розвитку її промисловості потрібна була наука, яка досліджувала б властивості фізичних тіл і форми прояву сил природи. До того ж часу наука була покірливою служницею церкви й їй не дозволено було виходити за рамки, встановлені вірою; з цієї причини вона була чим завгодно, тільки не наукою. Тепер наука повстала проти церкви; буржуазія потребувала науки й узяла участь у цьому повстанні"¹.

Суперечливий характер розвитку капіталізму відбивається й у суперечливому розвитку науки. З одного боку, саме капіталізм створює базу для всебічного розвитку науки, насамперед природознавства, формує умови застосування наукових знань у виробництві. Вперше наука свідомо розвивається і застосовується як чинник розвитку капіталістичного виробництва, перетворюється на безпосередню продуктивну силу. Наука стає професійною діяльністю вчених, найнятих капіталом.

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 22. – С. 307.

З іншого боку, єдність промисловості та науки має однобічну форму, тобто відтворює абстрактне ставлення до природи – лише як засобу і матеріалу виробничих потреб. Ця однобічність може виявитися, наприклад, в ігноруванні об'єктивної необхідності врахування соціальних параметрів технічних рішень, у проблемі охорони навколишнього середовища, інших соціальних чинників, що не мають прямого стосунку до власне економічної ефективності. Саме в ігноруванні соціальних параметрів економічного життя капіталом подана форма конкретно-історичних відносин науки і капіталістичного виробництва.

Знання, зумовлене безперервно зростаючими потребами і способами їх задоволення за допомоги розширення виробництва і світового ринку, включається до складу елементів капіталу і рухається за законами товарного ринку. Наукова творчість стає багато в чому прагматичною, оскільки ставиться в залежність від здатності перетворюватися на корисні капіталу способи його зростання. Прагматизм виступає визначальною формою відносин теорії та практики. Приймаються всі нововведення, які сприяють зміцненню технологічних і організаційно-економічних засад капіталістичних відносин. Не допускаються лише ті, які ставлять під сумнів існування самого капіталу як суспільної форми.

Отже, співвідношення економічної науки і практики в рамках капіталістичної форми відносин має обмежений характер, його обмежують самі межі капіталу. Водночас, оскільки сам капітал зацікавлений у якомога більшій економії використовуваних чинників виробництва, він створює найкращі можливості для розвитку науки. Наука стає вирішальним чинником соціального процесу, а її застосування – головною умовою розвитку суспільного виробництва.

Саме у формі цієї специфічно-історичної суперечності між теорією і практикою відбувається реальний розвиток науки як способу перетворення дійсності. Наука в рамках капіталістичної форми виробництва виходить з уявлення про здатність досягти найдосконалішого стану господарської практики на основі ринкових відносин шляхом їх розвитку, трансформації, модифікації, але в рамках їхньої генетичної природи.

Еволюція відносин економічної теорії та практики

Наука, в тому числі економічна, має слугувати практиці, але при цьому слід розуміти, що для того, щоб бути потрібною практиці, теорія повинна мати таку властивість, якої не має практика. Відомим є вислів К.Маркса, що якби сутність і явище безпосередньо збігалися, то наука як така була б просто не потрібною. У цьому і полягає особливість теоретичного погляду на речі. Наука, що вивчає капіталістичну форму господарства, буде затребувана буржуазною практикою, якщо вона пропонуватиме рецепти досягнення найдосконалішого стану економіки на базі капіталістичного виробничих відносин.

Практику ринково-капіталістичного господарства цікавить не сутність економічних явищ, а практична наука, здатна давати корисні рекомендації.

Що ж до з'ясування сутності капіталістичного устрою, його історично обмеженого характеру, відкриття економічних законів його розвитку, зробле-

них Марксом, то така теорія є зовсім непотрібною з позицій капіталістичної практики. Соціальне замовлення з боку капіталістів, пред'явлене науці, абсолютно природно не приймає ні такого висновку, ні такої теорії, яка його обґрунтовує і доводить.

Навіть коли економічна наука виходить свідомо з історичного аналізу, як це має місце в історичній школі, вона залишається в межах капіталістичної форми господарства. Через призму історії розглядають розвиток обміну і грошового обігу, потреби людей, їхнє ставлення до продуктів праці, але не сам капітал. Представники історичної школи, наприклад, Б.Гільдебранд, критикують класичну політичну економію за те, що в неї "...всі закони господарства стоять поза умовами часу і простору... при цьому вони зовсім забувають, що людина як істота суспільна є, перш за все, продукт цивілізації та історії і що її потреби, її освіта та її ставлення до речових цінностей, так само як і до людей, ніколи не залишаються одні й ті самі, а географічно й історично безперервно змінюються і розвиваються"².

Як бачимо, Б.Гільдебранд як представник історичної школи під виглядом урахування історизму критикує класику за спробу проникнути в сутність об'єктивних економічних процесів, яка вела б до історичного розуміння самого капіталізму. Історична школа оголошує предметом політичної економії національне господарство, його своєрідність у конкретно-історичних умовах, тобто специфіку капіталізму в межах його сутності, а самі сутнісні об'єктивні характеристики економічних відносин розчиняються в історичних формах національного господарства.

Виробничі відносини не розглядаються як предмет науки. Такими стають суспільні відносини, репрезентовані таким інститутом, як держава, яка "обіймає всю сукупність людських відносин і несе свою мету в самій собі"³.

Прагнення відійти від пізнання сутності об'єктивних економічних форм і перейти до дослідження ідеологічних правових інститутів указує на зростаючу практичну роль держави в ринкових національних системах. Як показує досвід розвитку економічної науки, історичний метод зберігається в сучасних її течіях, наприклад, в інституціоналізмі.

Підміна дослідження власне економічних закономірностей соціально-правовими, як правило, надбудовними, призводить, зрештою, до зведення виробництва до технологічного процесу, а виробничі відносини – до правової регламентації відносин людей у виробництві. Саме правові форми, в яких зовні виявляються виробничі відносини і які піддаються безпосередній практичній дії, стають предметом економічної теорії. Вона починає вивчати питання економічної дійсності у площині практичних проблем регулювання різних груп суспільства.

Наприклад, проблему заробітної плати вивчають виходячи зі своєрідного теоретичного уявлення, що вона має покривати обсяг попиту, що склався на певний історичний період, на предмети споживання найнятих робітників, а

² Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего. – СПб, 1980. – С. 19.

³ Там же. – С. 31.

прибуток – забезпечувати накопичення і винагороди власнику капіталу за його підприємницькі зусилля.

Як можна помітити, відхід від класики йде першою чергою шляхом відмови від категорій сутності. Про це писав іще К.Маркс, критикуючи С.Бейлі. Цей автор відходить від категорії сутності вартості, приймаючи за неї зовнішню форму: "...та найбільш поверхнева форма, в якій мінова вартість виявляється як кількісне відношення, в якому товари обмінюються один на одного, і є, на думку Бейлі, їхня вартість"⁴. Питання, чому в міновому акті прирівнюються абсолютно різні товари і що лежить в основі цього прирівнювання, не цікавить Бейлі. Сама постановка питання і відповідь на нього не потрібні з практичної точки зору, тобто з позиції учасника товарно-капіталістичного виробництва. Для нього суттєвим є питання, що впливає з практики: скільки, тобто яку кількість інших товарів можна отримати замість свого?

Як підтвердження такої думки можна відшукати у практиці кількісні пропорції у сфері обміну, законом якого виступають, передусім, попит і пропозиція. Від кількісного відношення, тобто від поверхневої форми, в якій виявляється мінова вартість, пошуки теоретичного пояснення вартості переносяться в позаекономічну сферу, в царину суб'єктивного – свідомості. "Бейлі, – писав К.Маркс – переносить питання в царину свідомості тому, що стосовно теорії він зайшов у глухий кут"⁵. І зайшов свідомо, з практичних мотивів – відносин обміну, які самі по собі ніколи не відкривають своєї сутності. Якщо у прихильників визначення вартості кількісною пропорцією обміну свідомість продавців і покупців іще не виступає як остання причина вартості, то згодом у представників теорії маржиналізму вона стає такою.

Отже, можна виокремити два етапи розвитку економічної теорії. Для першого характерний рух від спроб проникнути в сутність економічних процесів до дедалі більш поверхневих форм їх прояву і до опори в пізнанні на практику обміну. Другий етап – це перехід від опису зовнішньої видимості економічних явищ (за збереження останнього) до опису позаекономічних явищ, які вивчають інші науки. У пошуках аргументів економічна наука дедалі частіше звертається до права, історії господарства, соціології, психології, етики, географії, математики, біології та інших наук.

Підміну дослідження власне економічних закономірностей дослідженням закономірностей соціальних, як правило, надбудовних, деякі теоретики розглядають як найтоншу форму вульгаризації. Вона виражається, пише В.Афанасьєв, в різкому перебільшенні реально існуючих залежностей економічних процесів від пов'язаних із ними соціальних явищ. Таким є, наприклад, правове тлумачення економічних процесів послідовниками соціально-правової школи, історична інтерпретація (у працях нової історичної школи), семантичне тлумачення, вульгарно-соціологічне трактування економічних процесів (інституціоналізм)⁶. Украй складно визначити міру перебільшення залежності економіч-

⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 26 – Ч. III. – С. 141.

⁵ Там же.

⁶ Див.: Афанасьев В.С. Этапы развития буржуазной политической экономии. – М., 1971. – С. 289.

них і соціально-правових явищ, бо вони справді тісно взаємопов'язані в рамках сучасного механізму господарювання. Але, як показує сучасна господарська практика, об'єднання економічних і соціально-правових явищ як об'єкта економічної науки забезпечує її близькість до практики і здатність безпосередньо на неї впливати.

За такого розуміння об'єкта теоретичного дослідження виробництво у представників соціально-правової школи виступає не як економічний, а як технологічний процес, а виробничі відносини – як правові норми, що регулюють відносини людей у виробництві. Виробничі відносини сприймають як правовідносини, тобто лише через зовнішні форми прояву. А оскільки норми права є відносинами надбудовними, ідеологічними, такими, що не відтворюються в господарському процесі, вони схильні до практичної зміни через скасування одних норм і затвердження інших. За такого розуміння предмета економічної науки остання починає вивчати практичні проблеми регулювання відносин різних груп, що беруть участь у господарському процесі. Наприклад, заробітна плата має покривати потреби у продуктах споживання, а прибуток – забезпечувати існування капіталіста.

У розвинених країнах економічна думка виразно виявляє сьогодні тенденцію до максимальної наближеності до практики. Саме практичними потребами суб'єктів господарювання зумовлена поява мікроекономічного рівня дослідження, диференціація економічного знання, поширення математичних методів аналізу господарських процесів. Основною предметною галуззю економічної науки стають кількісні функціональні залежності ринкового господарства, які розглядають з точки зору або окремого капіталістичного підприємства, або галузі, або певної їх комбінації, що пов'язує господарські ланки єдністю практичної мети.

Остання зосереджена на виборі характеру виробничого процесу, типі та структурі вироблюваної продукції, ефективності функціонування вкладеного капіталу. Особливого значення набувають математичні методи, що створюють основу для глибшого пізнання ринкового механізму, створення статичних і динамічних моделей попиту і пропозиції тощо.

Дослідження такого роду дають знання безпосередньо придатні до застосування. Конкретні цілі практичного характеру збігаються з засобами пізнання. Якщо метою виступає визначення найприбутковішого функціонування підприємства, то цьому підпорядковані всі способи отримання такого знання. Локальний характер мети визначає засоби пізнання.

Практика ринкового господарювання потребує такої науки, яка була б здатна розв'язувати економічні та соціальні суперечності на капіталістичній основі.

У цьому вбачається, з одного боку, антиісторизм економічної науки, а з іншого – особливий характер відносин теорії та практики. Локальний і тимчасовий характер таких рішень очевидний. Разом з тим він формує особливу прагматичну якість усього наукового знання, а не тільки економічного. Але прагматичний характер науки не вичерпує всього її змісту, який розвинений саме в ра-

мках капіталізму і має неабияке значення. Досягнення науки, передусім природознавства, в умовах капіталізму є величезними.

Проте соціально-економічна наука перебуває в особливому стані. Неупередженої соціальної науки не може бути в суспільстві, розділеному на соціальні групи, які отримують власні доходи у різні способи. Та все ж досягнення економічної науки в період становлення капіталізму і формування підприємницької верстви в особі класиків політичної економії від В.Петті до Д.Рікардо є прикладом неупередженого пошуку істини, створення теоретичної картини дійсності. Теорії ж, пристосовані до практичного обслуговування існуючого стану речей, досягають єдності з практикою лише зовні. Між тим, саме таким чином ідея єдності теорії та практики, як її розуміють, уявляється єдино можливою формою їх зв'язку.

У теорії, яку розуміють утилітарно, як керівництво з практичного обслуговування існуючого стану речей, ігнорується її суверенітет, розуміння сутності, поданої як наукова система, значення якої не вичерпується практичним висновком.

Таким чином, специфічно-історичне ставлення теорії до практики не усуває реально існуючі відмінності між теоретичним підходом до дійсності на основі розуміння її сутності й емпіричним підходом, що має обмежену мету, підпорядковану конкретним потребам практики. Вузький практицизм заперечує достоїнство всезагальності, яке має теоретичний погляд на речі. Емпіричний підхід обмежує наукову думку тими властивостями і характеристиками предмета, що вивчається, які є суттєвими для даних, але обмежених форм практики. Натомість розуміння сутності процесу, який відкриває теорія, дає можливість бачити те, що приховано за зовнішніми формами речей і процесів, а отже, пізнати глибше і різнобічніше практику.

Як відрив теорії від практики, від дослідження дійсності позбавляє теорію реально історичного предмета, а тим самим соціальної та наукової значущості, так і підпорядкування теорії формам практики, що склалися, робить їх занепалими через їх абстрактність. Зрештою, крайніми формами неісторичного розуміння відособленості теорії та практики виступають схоластика й емпіризм. Роз'єднаність теорії та практики веде до уявлення про ізольованість предмета і методу самої теорії, фундаментальних і прикладних досліджень. З самого початку теорію і практику розглядають як роз'єднані види діяльності. За такого уявлення про співвідношення теорії та практики остання позбавляється головного: можливості бути усвідомленою, зрозумілою, осмисленою. Практична дія, якщо вона виходить безпосередньо з сутності предмета, на який спрямована перетворювальна дія, враховує всю сукупність умов, за яких з'явиться ця дійсність або процес. У такому разі сутністю відносин теорії та практики є їх взаємодія, що розуміється як реальний конкретно-історичний процес їх розвитку.

Коли ж теорію розглядають як щось протилежне практиці, вона є позбавленою своєї суттєвої властивості: необхідності перетворитися на метод і способи практичних дій, мати достоїнства усвідомленої дійсності.

Якщо практика розглядає теорію як момент обслуговування її самої, то вона не здатна критично ставитися до своїх форм, тобто є позаісторичною.

Рефлексія такої практики набуває форми емпіризму. Сама природа емпіризму ґрунтується на уявленні, що сутність практичної діяльності може бути розкрита в описі економічних фактів, статистичних даних, господарських діянь, а не в їх критичному аналізі. Випускається з уваги те, що саме збирання фактичного матеріалу вже передбачає певне розуміння тієї ознаки, за якою здійснюється це збирання. Якщо дослідник не виходить з передумови, що в будь-якій простій пізнавальній операції присутня певна теоретична установка, певне уявлення про ту або ту можливість зв'язку явищ господарського життя, то сама дія з узагальнення фактичного матеріалу залишається не зрозумілою і тим самим довільною. Господарська практика, не пізнана теоретично, але проілюстрована прикладами, цифрами, таблицями, показниками, створює видимість її наукового дослідження. Така практика, подана в наукоподібній формі, не охоплена теорією, оскільки її засади і принципи не було проаналізовано критично.

Останнє підтверджують і виправдовують довільно прийняті передумови за збирання матеріалу. Причина цього в емпіричному характері методу дослідження, запозиченого з простого здорового глузду. Підсумком такого дослідження є предмет без визначення його сутності, тобто на рівні видимості, поданий в ілюзорній наукоподібній формі. Кількісна, описова характеристика предмета залишається головною ознакою емпіризму в усіх його різновидах і сприяє його поширенню через безпосереднє його сприйняття здоровим глуздом. Емпіризм завжди прагне продемонструвати тісний зв'язок із практикою шляхом реєстрації фактів замість їх критичного аналізу. Але він не стає теорією, оскільки з'являється лише там, де немає свідомого прагнення проникнути в сутність досліджуваного предмета. Емпіризм ґрунтується на видимості як на своєму фундаменті.

Емпіризм зводить відмінність між теорією і практикою у площину рівнів абстракції. Проте ступінь теоретичного пізнання предмета не в рівнях абстракції, а в розкритті його природи, незалежно від кількості фактів, що потрапляють у поле зору науки. Якщо відбувається практичне перетворення дійсності виходячи з пізнаної сутності предмета, така дія має, по суті, теоретичний характер. У цьому разі спостерігаємо розвиток теорії та практики та їх конкретно-історичного співвідношення.

Навпаки, абстрактна теорія, яка узагальнює безліч фактів шляхом відшукування формально спільної ознаки, наприклад, питомої ваги приватної власності в різних національних економіках, не відкриє нічого нового. Коли під суб'єктивно ухвалені рішення, які не ґрунтувалися на теоретичному баченні дійсності, наука підводила "теоретичні" підстави, вона діяла відповідно не емпіричним принципам, а принципам догоджання, "освячення" теорією неусвідомлених практичних рішень.

У таких випадках наука позбавляється свого змісту, особливістю якого є критичне ставлення до існуючого стану речей. Теорія, що покійно прямує за практикою, не оцінюючи її критично, не просувається на шляху пізнання дійс-

ності. А некритичний характер практики зумовлений відсутністю в її складі теоретичного моменту. Такий стан теорії та практики породжує схоластику.

Коли наука позбавляється свого предмета, але зберігає методологічний інструментарій, вона починає шукати предмет у формах логізації та гносеологізації конкретних економічних проблем. Зовні це виглядає як підвищений інтерес дослідників до методологічних проблем економічної теорії. Завдання дослідження безпосередньо виробничих відносин відходить на другий план, натомість на перший виходить дослідження принципів і способів економічного аналізу як необхідної передумови вивчення виробничих відносин. Такий інтерес до методології зумовлений не змістом предмета і його особливостями, а його відсутністю. Економічна наука виводить практику з-під теоретичного, критичного аналізу, оскільки критиці піддається сам методологічний інструментарій, а не господарська практика. Відбувається підміна предмета теорії, ним стає метод дослідження, а економічна теорія об'єктивно виштовхується в царину філософської проблематики.

Предметом економічного дослідження є вже не реальність, а логічна форма, яка, як відомо, є предметом філософії. Утворюється певний квазіпредмет, який замінює справжній аналіз фактів, що суперечать один одному. Справжнього наукового розвитку не отримусь ні логічна форма, ні економічний матеріал, оскільки логічна форма є предметом філософії, а економічний матеріал стає предметом застосування цієї логічної форми.

Практична спрямованість економічної теорії реалізується, з одного боку, в чітко визначеному середовищі суспільної практики, стосовно якого теоретичні висновки мають безпосереднє прикладне значення. З іншого боку, економічна теорія є методологічною і теоретичною основою конкретного економічного знання, способом розуміння й аналізу економічних фактів через призму соціально-економічної природи існуючої господарської системи.

Відносини теорії та практики за своїм сутнісним визначенням – це їх взаємодія; теорія завжди знаходить конкретно-історичну форму, тобто форму, залежну від характеру практики. Отже, сама ця взаємодія має системний характер, оскільки теорія відбиває системний характер практичної дії.

У рамках самої теорії її ставлення до практики набуває форми взаємодії предмета і методу науки. У середині цієї взаємодії й відбувається розвиток науки, формування власне теорії, яка відрізняється від практики і забезпечує їх нерозривний зв'язок.

Взаємодія предмета і методу

Відносини предмета і методу економічної теорії на перший погляд видаються досить простими і можуть бути подані як відносини протилежностей, що не зводяться один до одного. Предмет політичної економії – об'єктивна реальність відносин між людьми у процесі виробництва матеріальних благ. Предметом науки є певний аспект об'єктивної реальності. Метод розуміють як сукупність способів, прийомів пізнання, використовуваних для отримання необхідних знань про предмет, це суб'єктивний бік пізнання.

Проте процес пізнання не зводиться до набору пізнавальних засобів. Ці засоби не є заздалегідь відомими і готовими інструментами. Пізнавальні інструменти вперше знаходять себе у процесі дослідження предмета.

Тому зовнішній зв'язок предмета і методу політичної економії поданий як відношення об'єктивного і суб'єктивного, практичного і теоретичного. Якщо обмежити зв'язок предмета і методу лише цими зовнішніми характеристиками, то може скластися уявлення про метод як про щось привнесене в науку ззовні. А це вже веде до свободи у виборі методів пізнання або до їх довільного запозичення з інших наук, що, зрештою, призводить до втрати предмета науки.

Метод дослідження є своєрідним відбиттям предмета, внутрішніх закономірностей його розвитку і визначається його особливостями. Саме внутрішній зміст предмета в його початково осмисленому вигляді є основою формування прийомів і правил, якими має керуватися дослідник у теоретичному відображенні закономірностей розвитку економічних відносин. Метод, виступаючи специфічним "інобуттям" предмета науки, виражаючи суб'єктивний бік пізнання, у змістовному плані є об'єктивним.

Уже на першому етапі визначення предмета пізнання потрібен певний методологічний інструментарій, від змісту якого залежить характер його досягнення. Це означає, що на етапі створення предмета метод бере участь у формуванні початкового уявлення про нього і тому знаходить себе у предметі. Тільки так метод починає розвиватися разом із пізнанням предмета.

Особливість теоретичного пізнання полягає в тому, щоб у величезному світі фактів відшукати їх внутрішню єдність і в цій єдності виокремити їх відмінність. У межах цієї єдності, що являє собою "той особливий ефір, який визначає питому вагу того, що в ньому міститься"⁷, можна зіставити і пов'язати різні явища. Але цей процес передбачає виявлення того рівня, на якому можливе зіставлення і "виведення явищ". Проблема рівня – це проблема встановлення спільної для певного кола явищ субстанції, що складає реальність, у якій теоретичне пізнання рухається й орієнтуючись на яку оцінює емпіричні факти. Успіх наукового пізнання залежить від того, що воно розглядає як таку субстанцію.

Становлення класичної політекономії історично і логічно пов'язане з формуванням предмета шляхом відмови від аналізу психологічного соціально-правового порядку. Наука кожного разу переходила до нового етапу свого розвитку залежно від того логічного простору, в якому було визначено її предмет. Так, уже у меркантилістів почав формуватися предмет політекономії: спочатку відносини обміну, в яких шукали джерело зростання багатства країни, а потім і виробництва (пізні меркантилісти). Але меркантилісти ще не звільнилися від питань економічної політики держави, і це є свідченням нерозв'язності економічної теорії.

Політична економія робить ніби логічний зріз економічної дійсності, окреслюючи тим самим контури власного специфічного предмета. Лише в ра-

⁷ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 46. – Ч. I. – С. 43.

мках цього зрізу всі теоретичні положення мають сенс і доказову базу. Будь-який зсув предмета політичної економії в бік права, моралі призводить до того, що її теоретичні положення втрачають сенс.

Теорія, як відомо, потрібна лише там, де дослідника цікавить істотне, що не збігається з оманливою видимістю речей. Спосіб існування науки відрізняється від способу існування буденного уявлення, оскільки сутність, яка цікавить теорію, – це системна, відмінна від іншого властивість. Розуміння сутності означає побудова, розгортання системи відносин, у якій і завдяки якій існує ця сутність. Отже, пізнати суть означає зрозуміти, як розгортається система відносин у цілісність⁸.

Емпіризм послідовно прийшов до заперечення об'єктивного значення категорії сутності, що знайшло своє відбиття у філософській течії позитивізму. Останній намагається виявити суттєве, виокремивши якийсь абстракт, властивий безлічі індивідів. Натомість пізнання сутності лежить на шляху конкретизації, "зрощення" окремих елементів у систему.

А чи кожна система виражає і репрезентує істину, сутність? Зовсім ні. Наприклад, урахувавши співвідношення попиту і пропозиції, можна побудувати систему, засновану на емпіричних фактах ринкового обміну. Така система як сукупність взаємопов'язаних положень здатна давати практичні рекомендації, але вона не охоплює і не досягає в єдності протилежні визначення якоїсь дійсності, конкретності.

Отже, можна сказати, що в економічній науці подано два роди систем: емпіричні та теоретичні. Вони мають субординацію з позицій системної організації знання. Залежно від того, який предмет поданий у системі, таким є й її метод.

Економічну модель суспільства можна побудувати за будь-яким принципом: за інвестиційною логікою, системою податків, людським капіталом тощо. Але це фрагментне, а не універсальне відбиття дійсності. Теорія стає універсальною, коли охоплює і пізнає всі аспекти дійсності. Цілісність і завершеність таких систем у філософії характеризують як тотальність. Теоретичне відтворення капіталістичного способу виробництва, подане системою "Капіталу", описує саме тотальність і конкретність.

Логіка економічного розвитку збігається з логікою побудови наукової теорії, а спосіб побудови останньої – з істотними характеристиками дійсності.

Тому діалектику вважають вищим способом теоретичного освоєння дійсності. Вона є одночасно і теорія пізнання, і теорія розвитку об'єктивної дійсності. Система теорії відбиває цілісний характер практики.

Коли економічна наука виробила свої основні поняття на підставі певного методу і застосовує їх для розуміння чинників, загальна методологія "знімається", йде в основи.

Тільки-но наука стає на "свої ноги", досягається органічна єдність предмета і методу. Метод утілюється в певній системі, вся система стає методом

⁸ "У кожному суспільстві виробничі відносини створюють певне єдине ціле". Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Соч. – Т. 4. – С. 133.

подальшого руху, способом розв'язання практичних і теоретичних завдань. Уявляти факти, явища в їх внутрішньому зв'язку – це й означає уявляти їх діалектично.

Рух до практики набуває в теорії форми єдності предмета і методу. Ця єдність виступає як теоретичний спосіб реалізації практичної спрямованості економічної теорії й як шлях досягнення органічної єдності теорії та практики.